

Robert Devetak

»Hči glada in mati umobola«

Bolezen pelagra in njeno preprečevanje na Goriškem in Gradiškem v obdobju Avstro-Ogrske

DEVETAK Robert, dr., Univerza v Novi Gorici, Vipavska 13, SI-5000 Nova Gorica, devetak.robert@gmail.com

616.398 (439.5)"18/19"

»HČI GLADA IN MATI UMOBOLA«

Bolezen pelagra in njeno preprečevanje na Goriškem in Gradiškem v obdobju Avstro-Ogrske

Na prehodu iz 19. v 20. stoletje se je dežela Goriška in Gradiška soočala z boleznijo pelagro. Slednja se je v deželo razširila iz Italije, prizadela pa je predvsem revnejše, podeželsko prebivalstvo, ki je živelo na furlanski ravnici. Na širjenje bolezni je ključno vplivalo pomanjkanje pestrosti prehrane, saj se je goriško poljedelsko gospodarstvo usmerilo predvsem v pridelavo koruze. Slednja je tako postala glavna in ponekod skoraj edina sestavina jedilnikov revnega prebivalstva. Enolični jedilniki in slabe zdravstvene razmere ter higijenski standardi so vplivali na pomanjkanje vitamina B3 in hkrati omogočili širjenje bolezni. Dežela se je zaradi tega v 80. letih 19. stoletja soočila z epidemijo, ki je prizadela več tisoč ljudi, predvsem revnih. Prispevek predstavi, kako se je pelagra širila na Goriškem in Gradiškem ter kakšni so bili glavni ukrepi oblasti za njeno omejitev ter pomoč prizadetemu prebivalstvu.

Ključne besede: pelagra, Goriška in Gradiška, bolezni, koloni, Avstro-Ogrska

DEVETAK Robert, PhD, University of Nova Gorica, Vipavska 13, SI-5000 Nova Gorica, devetak.robert@gmail.com

616.398 (439.5)"18/19"

“DAUGHTER OF STARVATION AND MOTHER OF INSANITY”

Fighting the disease of Pellagra in the County of Gorizia and Gradisca of Austria-Hungary

At the turn of the 19th and 20th centuries, the Gorizia and Gradisca regions experienced an outbreak of Pellagra. The disease, which spread from Italy, mostly affected the poor rural population of the Friuli plains and was conditioned by a lack of dietary diversity, given that the agriculture of the Gorizia and Gradisca regions primarily focused on the production of maize. In turn, corn became the staple and almost exclusive diet of the poor. A combination of the unvaried diet, adverse health conditions and poor hygiene led to a B3 vitamin deficiency, facilitating the spread of the disease. The ensuing epidemic in the region affected thousands of mostly poor people in the 1880s. The article describes the spread of the disease in the Gorizia and Gradisca regions and the measures taken by the authorities to mitigate its effects and help the population affected.

Key words: Pellagra, County of Gorizia and Gradisca, diseases, land tenants, Austria-Hungary

Uvod

V 19. in 20. stoletju so predvsem med revnejšimi sloji prebivalstva kosile številne bolezni, kot na primer kolera, tuberkuloza, tifus, bronhitis in pljučnica.¹ Za Goriško in Gradiško so bile značilne tudi nekatere specifične, povezane z lokalnimi gospodarskimi značilnostmi, socialnimi težavami in revščino. Eden od takšnih primerov, ki je zaznamoval deželo na prehodu iz 19. v 20. stoletje, je bila bolezen pelagra ali »milanska roža«, kot so jo takratni sodobniki poimenovali, prizadela pa je predvsem furlanski del dežele. Ime pelagra izhaja iz italijanskih besed *pelle agra*, kar pomeni hrapava koža.² Izpuščaji na koži so bili tudi prvi znaki bolezni, ki so po svoji obliki spominjali na rože, iz česar izhaja drugo poimenovanje bolezni.³ Šlo je za bolezen, ki je nastala zaradi pomanjkanja niacina (vitamina B3), kar je bilo posledica prekomerne in enolične prehrane, ki je temeljila na koruzi. Pojavljala se je predvsem spomladi in trajala do konca poletja. Posledice obolenja so bile driska, dermatitis, demenca, psihične težave (anksioznost, depresija) in v primeru nezdravljenja tudi smrt.⁴ Tudi takratno časopisje je bilo polno opisov bolezni: »A ta pelagra je nekaj strašnega. Začenja navadno z drisko in z oslabljenjem želodca, kateremu sledi potem oslabljenje celega organizma. Po celem životu, posebno pa na rokah, nogah in prsih začne pokati koža ter strašno krvaveti. Kmalu se začne koža lupiti v celih pljoskah in zdi se, kakor da bi bolnik jel gnjiti po celem telesu. Posledice taki bolezni so navadno strašno. Prav pogostoma pride do blaznosti.«⁵ V 19. stoletju so njen pojav povezovali predvsem s slabo prehrano, nepitno vodo, nezdravim in vlažnim podnebjem ter zanemarjenimi bivalnimi prostori.⁶ Po mnenju takratnih zdravnikov se je bolezen prenašala z bakterijami v gnili koruzi in iz nje pripravljeni hrani, zaradi česar so se ukrepi za boj proti bolezni osredotočili predvsem v zagotovitev boljše in pestre prehrane bolnikov.⁷ Ker je bila v tem obdobju koruza skupaj s krompirjem primar-

na hrana nižjih slojev,⁸ je bila pelagra tudi najbolj razširjena med njimi. Zaradi tega so jo poimenovali »bolezen revežev«.⁹ Bolezen se je po letu 1730 razširila iz Španije v Francijo, severno Italijo in dalje na Balkan.¹⁰ V drugi polovici 19. stoletja so bile na udaru predvsem severna Italija, Romunija, severna Francija in južna Španija. Na Avstro-Ogrskem se je bolezen pojavljala v največji meri na Goriškem in Gradiškem, občasno pa tudi v južnem predelu Tirolske.¹¹ Bolezen se je razširila vzporedno s povečevanjem obdelovalnih površin namenjenih sajenju koruze. Te so zavzemale vse večje površine, v Benečiji leta 1846 na primer več kot 53 % vse obdelovalne zemlje. Sajenje koruze je bilo videno kot zelo dobičkonosno in enostavna pridelava je samo še povečala zanimanje. Ena glavnih posledic tako velike naslonitve na le eno kulturo je bila radikalna sprememba diete, kar je posledično vodilo v pojav in širjenje bolezni.¹²

Pridelovanje koruze na Goriškem in Gradiškem

Podobno kot v bližnji Benečiji, je bila pridelava koruze, zaradi podnebnih in geografskih danoosti, glavna poljedelska dejavnost na Goriškem in Gradiškem. Sem je prišla iz sosednje Italije v začetku 17. stoletja.¹³ Dobro stoletje in pol kasneje jo omenja tudi goriški zdravnik Anton Muznik, ki je v svojem delu *Goriško podnebje* zapisal, da je bila polenta iz koruze najpomembnejša jed nižjih slojev ravninskega dela dežele.¹⁴ V naslednjih desetletjih se je njen pomen le še povečal in koruza je postala najpomembnejša žitarica dežele. Količina pridelka se je v 19. stoletju postopno povečevala. Povprečje za obdobje med letoma 1856 in 1861 je bilo okoli 178.000 hektolitrov,¹⁵ tri desetletja kasneje pa so jo pridelali tudi do 300.000 hektolitrov. Na drugem mestu je bila ob koncu 19. stoletja pridelava pšenice, a je bila v tem obdobju pridelana količina le okoli 120.000 hektolitrov.¹⁶ Koruzi so na prehodu iz 19. v

¹ Glej na primer: Škrobonja (ur.), *Epidemične bolezni v Istri; Keber, Čas kolere*.

² Komac, *Migracijski procesi*, str. 643.

³ Cilenšek, *Naše škodljive rastline*, str. 274.

⁴ Kiple (ur.), *The Cambridge World History*, str. 918–924.

⁵ Gorica, 19. 6. 1900, št. 49.

⁶ Cilenšek, *Naše škodljive rastline*, str. 273.

⁷ Cilenšek, *Naše škodljive rastline*, str. 274.

⁸ Plahuta, *Prehrana na Goriškem*, str. 63.

⁹ Ginnaio, *Pellagra in Late*, str. 585.

¹⁰ Montanari, *Lakota in izobilje*, str. 179.

¹¹ Cilenšek, *Naše škodljive rastline*, str. 273.

¹² Ginnaio, *Pellagra in Late*, str. 591.

¹³ Valenčič, *Kulturne rastline*, str. 258.

¹⁴ Muznik, *Goriško podnebje*, str. 70.

¹⁵ Valenčič, *Kulturne rastline*, str. 264.

¹⁶ Rutar, *Poknežena grofija Goriška*, str. 69–70.

20. stoletje namenjali kar tretjino vseh obdelovalnih površin dežele.¹⁷ Večino so jo pridelali v furlanskem delu dežele, ki je bil ravninski in je omogočal najboljše pogoje za rast te žitarice. Zemljiški lastniki in koloni so namenjali vse več površin koruzi zaradi dobičkonosnosti, saj so železniške povezave in parniki omogočili lažji in cenejši transport tudi v dlje oddaljene predele države ali v tujino.¹⁸ Posledično s povečanjem obdelovalnih površin, so se pridelavi prilagodili tudi jedilniki lokalnega, predvsem revnejšega prebivalstva. Na podeželju so prevladovale predvsem jedi iz koruze in krompirja, ki sta zaradi svoje enostavne pridelave, zanesljivosti in količine predstavljala osnovno živilo v večjem delu Evrope.¹⁹ Obroki so bili enolični, nekateri jedilniki so se dnevno ponavljali. Predvsem polenta je bila ponekod v Furlaniji glavni vir prehrane revnejših slojev.²⁰ Številne družine so prodale najboljše pridelke in živele od tega, kar jim je ostalo in je bilo večinoma slabše kakovosti. Slaba in enolična prehrana je vplivala na zdravje ljudi, njihovo zmožnost za delo in na pričakovano življenjsko dobo.²¹

Pelagra na Goriškem

Pretirana enoličnost prehrane, ki je temeljila na koruzi, je dolgoročno sprožila katastrofalne posledice, ki so se izražale predvsem na zdravju prebivalstva. V Furlaniji in deloma v Brdih ter na kraškem robu, kjer je bila koruza najbolj razširjena, se je v drugi polovici 19. stoletja posledično razširila pelagra. Izstopal je predvsem okraj Červinjan, v katerem so se v povezavi z boleznijo največkrat omenjala naselja Červinjan, Fiumicello, Muscoli, Tapogli-

Červinjan v začetku 20. stoletja. Kraj je bil eno od središč, ki jih je najbolj prizadela pelagra (*Goriški muzej*)

ano, Scodovacca in Terzo.²² Zaradi neodzivnosti oblasti, bogatih lastnikov zemlje in slabe izobrazbe ter življenjskih razmer lokalnega prebivalstva, se je bolezen hitro razširila in prešla okvirje zmožnosti reševanja s strani lokalnega okolja. Rizično skupino so predstavljali predvsem družine, ki so se ukvarjale s kmetijstvom ali majhno obrtjo, zaradi česar se je za pelagro uveljavilo ime »*bolezen revežev*«. ²³ V *Slovincu* so dodali še, da je bolezen »*hči glada in mati umobola*«. ²⁴

¹⁷ Valenčič, *Kulturne rastline*, str. 265–267.

¹⁸ Glej na primer: Marušič, *Prispevki k poznavanju*, str. 59 – 72; Luchitta, *La Camera di Commercio*, str. 49–51; Devetak, *Društveno življenje*, str. 42–51.

¹⁹ Montanari, *Lakota in izobilje*, str. 173–185.

²⁰ Plahuta, *Prehrana na Goriškem*, str. 63–70.

²¹ Fuchs, *Gender and Poverty*, str. 100.

²² Cilenšek, *Naše škodljive rastline*, str. 273.

²³ *Edinost*, 9. 4. 1887, št. 29.

²⁴ *Slovenec*, 25. 6. 1891, str. 142.

Revščina in pomankanje sta bila pereča problema, s katerima se je soočala takratna goriška družba, tako v urbanem kot v podeželskem okolju. Revno prebivalstvo dežele se je soočalo s slabimi življenjskimi pogoji, zadolženostjo, posledicami gospodarskih kriz in sprememb ter s slabimi letinami.²⁵ Pelagra je bila posledica teh dejavnikov in je v največji meri prizadela kolone ter kmetijske delavce, ki so živeli v slabih razmerah in niso imeli dostopa do kvalitetne hrane ter ustrezne zdravstvene oskrbe. Koloni so bili kmetje, ki niso bili lastniki zemlje, ampak so jo imeli v najemu, večinoma pri katerem od veleposestnikov, nekdanjih fevdalnih družinah, bogatih kmetih, meščanih in župnijah. Kolonat je bil v največji meri razširjen v furlanskem delu dežele, deloma pa tudi v Goriških brdih in delu Vipavske doline. Večinoma je šlo za sistem obdelave polj, sadovnjakov in vinogradov, v dogovoru med lastniki zemlje, kolonske hiše in hlevov ter kolonom, ki je moral prispevati predvsem svojo delovno silo. Sistem je spominjal na tlačanskega in je med koloni prehajal iz roda v rod. Koloni so obdelovali kmetijske površine in morali hkrati pošiljati lastnikom zemlje tudi različne dajatve v obliki pridelkov.²⁶ »Koloni so najemniki, ki sprejmejo od posestnika v najem zemljišča, hišo, živino, kmetijsko orodje in kar se še potrebuje za obdelovanje vinogradov, njiv, travnikov. Pogodba velja za eno ali več let; najemnina se plačuje v blagu. Kmet, ki obdeluje gospodova zemljišča, da temu kot najemnino n. pr. dve tretjini pridelanega vina in žita ter polovico sadja. Če gospod ni zadovoljen s kolonom, odpusti ga konec leta in kolon je z ženo in otroci na cesti. Stanje kolonov je silno trdo.«²⁷ Številni koloni so se zaradi sistema, v katerega so bili vpeti, soočali z revščino. Neznani dopisnik je leta 1875 v *Glasu* zapisal: »Vzrok naše revščine je kolonstvo, temu vzroku pa ni pomagati, razim s kako energično državno postavlo, kakor je to bilo na Ruskem-Poljskem po punktu 1831. Tako smo Brici večidel materialni in duševni sužnji goriških in drugih baronov in posestnikov. In to je tudi vzrok, da smo v narodni zavesti ravno tū ob italjanski meji proti drugim Slovincem najbolj zaoštali tako, da jih niti dohajati ne moremo. — So sicer nekteri posestniki, ki z nami vsmiljeno ravnajo, pa so tudi taki, katerim je milosrčnost popolnoma neznana

čednost.«²⁸ Neznani dopisnik je v *Gorici* leta 1900 dodal še: »Ako prehodiš namreč v Furlaniji ure sveta in vidiš tam sto in sto delavnih rok na prostranem polju — pa prašaj: čegavo je vse to prostrano polje, imenovali ti bodo dve, tri imena, jednega grofa in dva barona ali pa tudi narobe. — To so lastniki, to so gospodarji, vsi drugi so pa koloni, nekaka vrsta najemnikov in pa tern slednjim podrejeni »sottani«, delavci, katerih je po številu seveda največ. Lastnik, baron ali grof, ima od zemljišč največ dobička, ker mora živeti kakor grof ali baron (!!); za njim pride kolon ali najemnik, ki tudi rajši živi dobro, nego slabo — in kakor tretji še pride »sottano« ali delavec, kateremu ostane za življenje baž le toliko, da diha. Večina teh delavcev je namreč oženjenih ter imajo navadno še vse polno otrok. Njih dnina ali mezda znaša od 50 do 80 novcev na dan, in s tem naj preživi delavec sebe, ženo in če treba, poleg tega še 6 do 8 otrok. In vendar jih preživi — pa kako! Polenta zjutraj, polenta opoldne, polenta zvečer; polenta v pomladi, polenta poleti, polenta v jeseni, polenta po zimi — z jedno besedo: polenta — brez konca in kraja — to je jedina hrana furlanskega delavca. Toda da bi bila ta polenta vsaj iz zdrave koruzne moke!! V Furlaniji se pridelava namreč največ koruze, ker ta najbolj obrodi in je najcenejši živež za tamošnje prebivalstvo. Kolon ali najemnik daje svojim delavcem navadno koruzo mesto denarja.«²⁹

Kot je bilo že izpostavljeno, je bila problematična predvsem slabo obdelana koruza, saj so velikokrat, da bi kmetje zaslužili čim več, prodali najboljše pridelke, koruzo slabše kvalitete, tudi gnilo, pa so uporabili doma za pripravo moke.³⁰ Razmere so se še dodatno poslabšale v času slabih letin, saj je uničenje raznovrstnih pridelkov v veliki meri še povečalo odvisnost od koruze.³¹

Endemično se je bolezen pričela širiti od začetka 80. let 19. stoletja dalje in število bolnih je hitro naraščalo. Leta 1884 je bilo v statistiki zabeleženih 320 težjih primerov bolezni, dve leti kasneje 338, v prvih osmih mesecih leta 1887 pa že 404.³² V začetku naslednjega desetletja naj bi v nekaterih

²⁵ Glej na primer: Devetak, *Gospodarska kriza*, str. 281–299.

²⁶ Stres, *Oris kolonata*, str. 179–180.

²⁷ Soča, 24. 7. 1885, št. 30.

²⁸ *Glas*, 8. 10. 1875, št. 41.

²⁹ *Gorica*, 19. 6. 1900, št. 49.

³⁰ *Gorica*, 19. 6. 1900, št. 49.

³¹ *Edinosti*, 21. 9. 1887, št. 78.

³² Cilenšek, *Naše škodljive rastline*, str. 273.

predelih furlanske ravnice zbolelo za pelagro kar 25 % prebivalstva, predvsem tistih iz nižjih slojev.³³ V tem obdobju naj bi bilo kar 90 % bolnikov kmečkih delavcev oz. kmetovalcev.³⁴ Bolezen se je širila kljub ukrepom, ki jih je pripravila oblast in bodo predstavljeni v nadaljevanju. Po statistiki naj bi bilo v gradiškem političnem okraju leta 1908 1330 zbolelih za pelagro, 542 moških in 788 žensk.³⁵ Leta 1912 je bila v sodnih okrajih Červinjan in Krmin ta številka 593 in sicer 148 moških, 303 ženske in 142 otrok.³⁶ Te številke niso odražale celotne problematike števila bolnih, saj so oblasti opozarjale, da številni bolniki zaradi sramu niso želeli naznaniti, da se soočajo s pelagro.³⁷ Kot je tudi iz teh podatkov razvidno, je bolezen v večji meri prizadela ženske kot moške. Razlogi za to so bili predvsem slabša prehrana žensk, prevelika delovna obremenitev, fizično delo med in takoj po nosečnosti ter slabša izobraženost.³⁸ Na to so opozarjali tudi takratni sodobniki: »Skoro v vseh starostnih vrstah je pretežna večina pelagroznih ženskega spola, zlasti pa v starostni vrsti od 30 do 50 let, ki je v njej 235 slučajev pelagre, proti 53 slučajem, ki odpadejo na moški spol: torej nad štirikrat več.«³⁹ Na udaru so bili tudi otroci, ponekod pa celotne družine, ki si velikokrat zaradi pomanjkanja niso uspeli privoščiti zdravljenja ali odhoda v bolnišnice, ki so bile redke ali jih na podeželju sploh ni bilo. Bolezen je marsikoga pognala v obup, svoje so dodale še psihične težave, ki so se pojavile v primeru, če bolezen ni bila zdravljena. Prihajalo je do samomorov številnih bolnikov. Leta 1906 je na primer v Fiumicellu 30 letni pelagrični bolnik zaradi psihičnih težav z nožem napadel lekarnarja.⁴⁰ Istega leta je naredila samomor z obešenjem zaradi bolezni neznana ženska iz Sv. Martina pri Gradišču,⁴¹ naslednje leto pa 41. letna bolnica s skokom skozi okno goriške ženske bolnišnice.⁴²

Večino bolnikov so zaradi simptomov, ki so bili povezani s psihičnim stanjem, napotili predvsem

v goriško psihiatrično bolnišnico, ki je bila zaradi tega pod veliko obremenitvijo. V poročilu goriške bolnišnice in umobolnice iz leta 1883, ki so jo vodili usmiljeni brati sv. Ivana so zapisali, da zdravijo v svojih prostorih največ bolnikov s to boleznijo v celi državi. V poročilu je bilo zapisano še: »V rešnici, kmečko ljudstvo nam daje velikansko število na milanski roži obolelih, kateri sami pravijo, da je revščina in pomanjkanje poglaviten vzrok ovej grozoviti bolezni, ki jih muči. – Britko je zares, ako se pomisli, da se tisti ljudje, ki so človeški družbi najkoristnejši, najbolj zanemarjajo ter, ako ji tudi lakota ne umori naravnost, vendar obolijo in pamet izgubljajo, ker jim pomankuje hrane, katero v potu svojega obraza drugim pridelujejo.«⁴³ Goriška bolnišnica je zaradi povečanega števila bolnikov uvedla posebno rubriko v svojih poročilih leta 1882.⁴⁴ Vsako leto je sprejela številne bolnike, ki so trpeli za to boleznijo. Tega leta je bilo sprejetih 34 bolnikov, od katerih jih je 18 ozdravilo, pet pa umrlo.⁴⁵ Leta 1900 je bila ta številka 29 sprejetih, 17 ozdravljenih in trije umrli.⁴⁶ Višja smrtnost je bila med ženskimi bolnicami, kjer jih je, na primer v ženski goriški bolnišnici leta 1905 med 38 sprejetimi, umrlo osem.⁴⁷ Skupno število sprejetih oseb, ki so bili sprejeti v goriško bolnišnico in umobolnico na zdravljenje med letoma 1881 in 1900 je znašalo 528, od katerih sta 102 (19,1 %) umrla.⁴⁸

Bolezen je puščala težke posledice na prizadetem območju, vplivala na njegov razvoj in se zažrla v življenja tamkajšnjega prebivalstva. Marsikdo je videl edino rešitev v izseljevanju, ki je bilo v obdobju od 70. let 19. stoletja dalje množično.⁴⁹ V velikem številu so se izseljevale predvsem furlanske družine. Številni primeri so opisani tudi v časopisju: »Zopet je počil glas, da hoče mnogo prebivalcev naše Furlanije preseliti se v Ameriko. V Brumi, predmestju gradiškega mesta, pripravlja se nekda na daljno pot unstran Oceana 18 družin. V korminskem okraju je naraslo število oseb, ki se nameravajo preseliti v argentinsko republiko, do 1000, večinoma so gosposki

³³ Rutar, *Poknežena grofija Goriška*, str. 70.

³⁴ Cilenšek, *Naše škodljive rastline*, str. 274.

³⁵ Soča, 13. 3. 1909, št. 30.

³⁶ Soča, 27. 5. 1913, št. 51.

³⁷ Poročilo deželnemu zboru 1902, str. 41.

³⁸ Ginnaio, *Pellagra in Late*, str. 596–602.

³⁹ Soča, 13. 3. 1909, št. 30.

⁴⁰ Soča, 27. 6. 1906, št. 51.

⁴¹ Gorica, 31. 3. 1906, št. 26.

⁴² Gorica, 22. 1. 1907, št. 7.

⁴³ Statistično poročilo, str. 12.

⁴⁴ Soča, 30. 5. 1884, št. 22.

⁴⁵ Statistično poročilo, str. 6.

⁴⁶ Ausweis über, str. 13.

⁴⁷ Soča, 5. 1. 1906, št. 2.

⁴⁸ Soča, 11. 5. 1901, št. 56.

⁴⁹ Več o izseljevanju glej: Kalc, *Migration Movements*, str. 49–71.

kmetije (koloni) in njihove družine.«⁵⁰ Zelo pomemben je tudi podatek, da se je število prebivalcev dežele med letoma 1869 in 1880 povečalo le za 3 %, kar je bilo najmanj med vsemi slovenskimi deželami in daleč od cisalajtanskega povprečja, ki je znašalo 9,5 %.⁵¹ Samo iz Romansa, Versa in Tapogliana je med letoma 1878 in 1882 v tujino emigriralo 48 družin oz. 234 ljudi.⁵² Tudi za obdobje med letoma 1869 in 1910 je razvidno, da prebivalstvo Goriške in Gradiške ni raslo tako hitro, kot v sosednjih deželah. Če se je goriško prebivalstvo povečalo v tem obdobju za 25,7 %, se je prebivalstvo Trsta v tem obdobju povečalo za 84 %, Istre pa 51,7 %.⁵³ Izseljevanje je pospešila tudi pelagra. V *Gospodarskem listu* so leta 1887 zapisali: »Naši posestniki so zgubili vso nado v boljšo bodočnost, da so vsi pobiti ter nimajo ni sredstev, ni poguma, da bi se brez kake pomoči povzdignili iz svoje onemoglosti, in da se koloni, — da ubeže siromaštvu in strašnim mukam pelagre, — pripravljajo v celih trumah preseliti se unstran Oceana; to pa bi odtegnilo našej deželi na stotine delavnih rok, ktere ne žele nič iskreneje, nego da se morejo krepke ohraniti in še dalje obdelavati rojstna tla in če treba tudi ja zvesto braniti.«⁵⁴ Da bi pomagali prizadetemu prebivalstvu in preprečili širjenje bolezni, so posamezniki in lokalne, deželne ter državne oblasti vse od sredine 80. let 19. stoletja dalje organizirale različne oblike pomoči.

Ukrepi za boj proti pelagri

Zaradi velikega števila bolnih oseb in smrtnih primerov, se je pričela pelagra v 80. letih 19. stoletja vse pogostejše pojavljati v časopisih. V časopisu *Isonzo* se omenja že leta 1876 v povezavi s polento.⁵⁵ Dopisniki iz prizadetih krajev in zdravniki, ki so se srečevali z bolniki, so pričeli javnost opozarjati na bolezen predvsem po letu 1884,⁵⁶ klici pa so kmalu dosegli tudi predstavnike lokalnih in deželnih oblasti ter širšo javnost in medicinsko

stroko v državi. Med javnostjo celotne države je požela veliko zanimanja zaradi svoje specifičnosti, saj je bila omejena le na predele Goriške in Gradiške ter Tirolske. Plat zvona so bile tudi številne občine, ki zaradi števila bolnikov niso uspele kriti njihovih bolniških stroškov.⁵⁷ Njihove prošnje so na Dunaj ponesli goriški politiki, aktivna sta bila predvsem Franc Coronini in Egon Hohenlohe.⁵⁸

Prve iniciative in ukrepi za izboljšanje razmer na prizadetih ozemljih, so prišli s strani lokalnih človekoljubov, ki so bili v neposrednem stiku z okoljem. Eden od pomembnejših ukrepov za preprečevanje razvoja bolezni, je bila zagotovitev pestrejše prehrane in odmik od enoličnih jedilnikov, sestavljenih iz koruznih jedi. K temu so pozivali tudi številni članki v časopisju: »Edini pomoček to bolezen kolikor možno omejiti bil bi, ako bi so prebivalstvo boljših in tečnejših jedi preskrbovalo. Se ve da jo to kaj težko, kajti državo imajo dandanes ogromnih stroškov z drugimi potrebami. Pri vsem tem bi pa občino same lahko prevzele nalogo preskrbeti svojim občanom tečnejšega živeža z ustanavljanjem zavodov, koder bi so prodajale tečne jedi in kruh v ceno ne ozirajoč so na dobiček.«⁵⁹ V začetku leta 1886 sta tako Antonio Dreossi in Giovanni Zanetti v Červinjanu odprla javno kuhinjo, kjer so tamkajšnji reveži za štiri krajcarje dobili $\frac{3}{4}$ litra zelenjavne juhe.⁶⁰ Kuhinja je delovala kot precedens za nadaljnje tovrstne ukrepe, ki so jih organizirale lokalne in deželne oblasti v naslednjih desetletjih. V začetku 20. stoletja so po številnih furlanskih krajih odprli posebna gostišča, kjer so bolniki lahko dobili hrano brezplačno ali za nizko vsoto denarja. Delovanje so financirali državna in deželna oblast ter zasebni donatorji.⁶¹ V naslednjih letih so sledili tudi nekatere druge pobude, ki s prišle s strani angažiranih posameznikov. V Červinjanu sta že omenjeni Dreossi in neki Antonielli več let vodila zdravniško postajo, kjer so pomagali bolnikom.⁶² Dodatni ukrepi, ki so jih izvajale lokalne oblasti ob pomoči deželnega financiranja, so bile izgradnje peči, s katerimi bi ustrezno termalno obdelali koruzno moko in zagotavljali pregled kakovosti koruznega žita. Eno

⁵⁰ Soča, 29. 8. 1879, št. 34.

⁵¹ *Statistisches Jahrbuch – Für das Jahr 1875*, str. 12–13; *Statistisches Jahrbuch – Für das Jahr 1881*, str. 12–13. Prebivalstvo Štajerske se je med letoma 1869 in 1880 povečalo za 7,2 %, Koroške za 3,6 %, Kranjske za 3,9 %, Istre za 16,2 %, Trsta pa za 17,4 %.

⁵² *L'Eco del Litorale*, 19. 11. 1882, št. 93.

⁵³ *Kalc*, Vidiki razvoja prebivalstva, str. 683.

⁵⁴ *Gospodarski list*, 14. 10. 1887, št. 19.

⁵⁵ *L'Isonzo*, 1. 11. 1876, št. 88.

⁵⁶ *Corriere di Gorizia*, 17. 4. 1884, št. 40.

⁵⁷ *Edinost*, 9. 4. 1887, št. 29.

⁵⁸ *Edinost*, 16. 6. 1886, št. 48.

⁵⁹ *Edinost*, 9. 4. 1887, št. 29.

⁶⁰ *Corriere di Gorizia*, 12. 1. 1886, št. 5.

⁶¹ *Gorica*, 22. 4. 1902, št. 32.

⁶² *Soča*, 13. 11. 1900, št. 131.

prvih so zgradili s pomočjo državnih sredstev leta 1889 v Terzu. Na otvoritvi so bili prisotni politični predstavniki iz Trsta, okrajni glavar, deželni glavar in številni drugi lokalni politični predstavniki. Prvi dan so spekli kruh za 50 revežev.⁶³ Poleg peči so v številnih krajih po Furlaniji odprli posebne javne kuhinje in gostilne. Večina kuhinj in gostiln je delovala po 50 dni na leto, namenjene so bile izključno pelagričnim bolnikom, odprli pa so jih v jesenskih ali zimskih mesecih, ko je bil dostop do hrane revnemu prebivalstvu otežkočen. Leta 1909 je na primer delovalo deset tovrstnih gostiln in sicer pri Sv. Martinu na Krasu, v Aiellu, Pierisu, Červinjanu, Terzu, Villi Vicentini, Ogleju, Fiumicellu, Muscolih in v Scodovacci. Skupno število oseb, ki je obiskovalo gostilne, je znašalo 310, od katerih je bilo 82 otrok mlajših od 10 let. Mednje so skupno razdelili 16.903 porcij kosila in 4200 porcij večerij. Skupni strošek je znašal okoli 9400 kron. V poročilu je c. kr. višji okrajni zdravnik v Gradišču, neki dr. Lius zapisal, da se je zdravstveno stanje bolnikom, ki so se prehranjevali v gostilnah, izboljšalo.⁶⁴ Poleg kuhinj, so se v povezavi s prehrano pojavili tudi predlogi, da bi sajenje koruze nadomestili s sajenjem krompirja, s čimer bi bolezen zatrla v kali.⁶⁵

Oblasti na vseh nivojih so večkrat poskušale intervenirati in pomagati bolnikom, a so bile le delno uspešne. Goriški državni poslanci so v sredini 80. let 19. stoletja urgirali na Dunaju pri državnih oblasteh, naj se organizira širše zastavljena finančna in organizacijska pomoč prizadetim. Njihova prizadevanja so obrodila sadove. Leta 1886 je prizadete predele Furlanije obiskala zdravstvena komisija z Dunaja, ki jo je na teren poslala državna oblast. Komisijo je vodil dr. Edmund Nausser, eden največjih specialistov za pelagro v državi,⁶⁶ ob pomoči zdravnikov iz bolnišnice usmiljenih bratov v Gorici in asistentov iz Dunaja. Ugotovitve komisije so bile alarmantne in odrejena je bila takojšnja pomoč.⁶⁷ V poročilu so med drugim zapisali: »V nekaterih občinah, posebno v Fiumičelu, je vse bolno ali pa ima prve znake bolezni od dojenca na materinih prsih do starca, ki omahuje ob palici. Rekli so, da

statistika je tu nepotrebna, ker ves kraj je le obširna bolnišnica brez zdravil in brez zdravnikov, to je brez tečne hrane, ki bi obvarovala človeku telesno moč.«⁶⁸ Posledica poročila je bila vladna pomoč v višini 50.000 goldinarjev. 20.000 goldinarjev so namenili za izboljšanje zdravstvenih razmer in življenjskega standarda tamkajšnjega prebivalstva z nakupi zdravil in hrane ter obnovo hiš in peči. 30.000 goldinarjev pa so namenili za odpravo posledic slabih letin z izvedbo javnih del, ki bi omogočila prizadetemu prebivalstvu zaslužek.⁶⁹ K državni intervenciji je veliko pripomoglo zdravniško društvo za Goriško in Gradiško, ki je prvo prepoznalo obseg in resnost bolezni ter je na Dunaj pošiljalo prošnje za pomoč in poročila o bolezni.⁷⁰ Tudi v kasnejših letih je centralna oblast poslala večkrat finančno pomoč.⁷¹ Nad organiziranjem pomoči in delitvijo sredstev je bdela v Gradišču ustanovljen okrajni odsek, ki je bil pod nadzorom c. kr. namestništva v Trstu. V odseku so delovali politični predstavniki in vodilni zdravniki iz dežele. Delovanje je bilo razdeljeno na dva oddelka. V prvem so predvideli ustanovitev krajevnih odsekov v krajih, ki jih je pelagra najbolj prizadela. Ti odseki so bili podaljšana roka osrednjega organa na terenu, njihova naloga pa je bila zbirati podatke o stanju in širjenju bolezni. Poleg tega so pod prvi oddelek spadali še izdaja naredb in njihova implementacija za odpravo vzrokov bolezni, priprava in izgradnja primernih skladišč in sušilnic za hrambo koruze, vodenje statistike pelagričnih bolnikov in nadzor na delitvijo ter kakovostjo hrane in zdravil. Drugi oddelek je skrbel za prevoz hudo bolnih v bolnišnice, za zdravo pitno vodo z gradnjo novih vodnjakov, za nadzor bivalnih razmer in za omejitev alkoholizma pri bolnikih.⁷² Pri svojem delovanju se je odsek naslonil na lokalne predstavnike oblasti in Cerkev ter uspešno sodeloval tudi z dobrotniki, ki so sami organizirali pomoč. Tovrstno delovanje je bilo ena pomembnejših oblik pomoči na terenu, ki so ga v naslednjih letih in desetletjih še nadgradili. Deželni zbor je tako v začetku 20. stoletja finančno oskrboval in organiziral posebno c. kr. komisijo za »*udušenje pelagre*«, ki je skrbela za organizacijo prostorov, kjer se je

⁶³ Soča, 18. 1. 1889, št. 3.

⁶⁴ Soča, 25. 8. 1910, št. 97.

⁶⁵ Primorski gospodar, 21. 5. 1907, št. 10.

⁶⁶ Jantsch, Neusser, Edmund von, str. 104–105.

⁶⁷ Edinost, 16. 6. 1886, št. 48.

⁶⁸ Slovenski narod, 19. 6. 1886, št. 138.

⁶⁹ Državni zakonik za kraljevine 1888, str. 92.

⁷⁰ Soča, 30. 5. 1884, št. 22.

⁷¹ Poročilo deželnemu zboru 1902, str. 41.

⁷² Edinost, 12. 5. 1888, št. 38.

Osrednji odsek za boj proti pelagri so oblasti ustanovile v Gradišču, enemu od centrov furlanskega dela dežele, s čimer so imele boljši pregled nad širjenjem bolezni in izvajanjem ukrepov za boj proti njej (Goriški muzej)

delila hrana, izvajala nadzor nad zdravstvenimi ustanovami, financiranje zdravnikov in vodenje statistike bolnikov.⁷³ Leta 1902 so na primer odprli v petih krajih Furlanije zdravstveno postajo, kjer so lahko bolniki dobili zdravila in bili pregledani s strani medicinskega osebja.⁷⁴ Poleg državne finančne injekcije leta 1888, so denarna sredstva za pomoč bolnikom in preprečevanje bolezni namenjale tudi deželne oblasti. Tako je na primer deželni zbor dodelil komisiji proti pelagri leta 1904 4000 kron.⁷⁵

Manj uspešne so bile oblasti pri izgradnji posebnega zavoda, kjer bi se zdravili izključno pelagrični bolniki, kar bi razbremenilo goriško psihiatrično bolnišnico in ostale bolnišnice. O tovrstnem zavodu so se pojavili načrti že leta 1891, ko si je deželni odbor v ta namen zadal odkupiti posest in zgradbo v Strassoldu, a se je zapletlo pri financiranju in je projekt zaradi tega zastal.⁷⁶ Devet let kasneje so projekt spet obudili, ko je goriška zdravniška zbornica

poslala deželnemu zboru memorandum z zahtevo po izgradnji zavoda v Furlaniji.⁷⁷ Sledili so še pozivi različnih posameznikov,⁷⁸ organizirale so se zbirne akcije s strani goriške družbene elite,⁷⁹ a iz virov ni navedeno, da bi do prve svetovne vojne tovrstni zavod zaživel. Zaradi tega so se morale preostale goriške bolnišnice, ki so sprejemale bolnike, bolje organizirati. Pripravljale so strokovna predavanja o bolezni⁸⁰ in izobraževanja ter tečaje za zdravnike, da so ti lahko učinkoviteje zdravili bolnike.⁸¹

Svoj prispevek k boju proti bolezni je dalo tudi časopisje, ki je na svojih straneh pisalo o posledicah bolezni in prebivalstvo seznanjalo z ukrepi, ki bi preprečevali pojav bolezni.⁸² Predvsem s tovrstnim pisanjem se je zavedanje o bolezni širilo med javnost celotne monarhije in v določenih primerih dajalo tudi uvid v razsežnost problematike.

⁷³ Poročilo deželnemu zboru 1902, str. 40–43.

⁷⁴ Soča, 30. 1. 1902, št. 13.

⁷⁵ Poročilo deželnemu zboru 1904, str. 76.

⁷⁶ Poročilo deželnemu zboru 1896, str. 25.

⁷⁷ Soča, 28. 6. 1900, št. 74.

⁷⁸ Gorica, 16. 7. 1904, št. 57.

⁷⁹ Soča, 14. 9. 1907, št. 104.

⁸⁰ Soča, 12. 5. 1910, št. 53.

⁸¹ Novi čas, 7. 6. 1912, št. 23.

⁸² Corriere di Gorizia, 7. 5. 1884, št. 37.

Sklep

Pelagra je predstavljala eno od posebnosti Goriške in Gradiške na prehodu iz 19. v 20. stoletje. Prizadela je predvsem podeželsko prebivalstvo v zahodnem, furlanskem delu dežele, kjer so se zemljiški lastniki in z njimi posledično velik del kmetovalcev usmerili v množično pridelavo koruze z namenom izvoza. Bolezen se je zaradi enoličnosti prehrane, ki je bila posledica tako velikega deleža koruze na lokalnih obdelovalnih površinah in pomanjkanja finančnih sredstev, s katerimi bi si revno prebivalstvo lahko kupilo sestavine za pripravo pestrejših jedilnikov, razvila v epidemijo, ki je kosila med prebivalstvom in povzročila smrt več sto ljudi, predvsem žensk in otrok. Kot je razvidno iz virov, je bolezen povzročila velike težave in gorje med podeželskim prebivalstvom, ki se samo ni uspelo izviti iz njenega primeža, saj jih je poleg pomanjkanja pestre prehrane pestilo še pomanjkanje zdravnikov v Furlaniji, slaba izobrazba in pomanjkanje financ, s katerimi bi si lahko plačali oskrbo. Lokalne oblasti so se prve soočile s boleznijo, a same niso uspele doseči sprememb in so skupaj s časopisjem poslale pozive za pomoč deželni oblasti v Gorico in državni oblasti na Dunaj. Pomoč deželnih in državnih oblasti se je dopolnjevala in s finančno pomočjo, organiziranjem javnih kuhinj, zdravniške oskrbe in javnih pozivov, so uspeli vsaj delno zajezi širjenje bolezni ter pomagati bolnikom. Vseeno pa pobude niso uspele preprečiti izkoreninjenja bolezni do začetka prve svetovne vojne. Oblasti niso zmogle dodeliti zadostne količine materialnih in finančnih sredstev za dokončni uspeh. Največja težava je bila pomanjkanje posebnega zavoda, ki bi sprejemal izključno pelagrične bolnike. Kljub številnim pozivom in idejam, ki so segali v začetek 90. let 19. stoletja, ni prišlo do njegove izgradnje.

Viri in literatura

Časopisni viri

Corriere di Gorizia 1884, 1886
Edinost 1886, 1887, 1888
Glas 1875
Gorica 1900, 1902, 1904, 1906, 1907
Gospodarski list 1887
L'Eco del Litorale 1882
L'Isonzo 1876

Novi čas 1912
Primorski gospodar 1907
Slovenec 1891
Slovenski narod 1886
Soča 1879–1913

Tiskani viri

Ausweis über die im allgemeinen Krankenhause der Barmherzigen Brüder in Görz im Jahre 1900 zur Behandlung gelangten Krankheiten, über den Cur-Erfolg und das Vaterland aller Kranken sowie eine kurze Übersicht der Wirksamkeit der einzelnen Hospitäler der österreichisch-böhmischen Ordensprovinz. Görz: Seitz, 1901.
Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, str. 92. Zakon od 31. marca 1888, o dajanju podporščin iz državnih sredstev v zatiranje bolezni pelagra zvane in v zlajšanje bednega stanja po pokneženi grofovini Goriški in Gradiščanski.
Poročilo deželnemu zboru poknežene grofovine Goriško-Gradiščanske o poslovanju deželnega odbora: leta 1896. V Gorici: Deželni odbor, 1897.
Poročilo deželnemu zboru poknežene grofovine Goriško-Gradiščanske o poslovanju deželnega odbora: leta 1902. V Gorici: Deželni odbor, 1903.
Poročilo deželnemu zboru poknežene grofovine Goriško-Gradiščanske o poslovanju deželnega odbora: leta 1904. V Gorici: Deželni odbor, 1905.
Statistično poročilo občne bolnišnice in blaznice »usmiljenih bratov« v Gorici na Primorskem, l. 1882. V Gorici: [Občna bolnišnica in blaznica »usmiljenih bratov«], 1883.
Statistisches Jahrbuch – Für das Jahr 1875. Wien: K. K. Statistischen Central-Commission, 1878.
Statistisches Jahrbuch – Für das Jahr 1881. Wien: K. K. Statistischen Central-Commission, 1884.

Literatura

Cilenšek, Martin: *Naše škodljive rastline v podobi in besedi.* V Celovcu: Družba sv. Mohorja, 1892–1896.

- Devetak, Robert:** *Društveno življenje na Kanalskem v času Avstro-Ogrske*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2016.
- Devetak, Robert:** Gospodarska kriza na Goriškem in Gradiškem v letu 1879 ter ukrepi oblasti in dobrodelnih institucij za njeno reševanje. *Marušičev zbornik: zgodovinopisec zahodnega roba: prof. dr. Branku Marušiču ob 80-letnici* (ur. Petra Kolenc). Ljubljana: Založba ZRC, 2019, str. 281–299.
- Ginnaio, Monica:** *Pellagra in Late Nineteenth Century Italy: Effects of a Deficiency Disease. Population* 1. 66, št. 3. Paris: Institut national d'études démographiques, 2011.
- Jantsch, Marlene:** Neusser, Edmund von. *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950 (ÖBL). Band 7* (ur. Eva Obermayer-Marnach). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1978, str. 104–105.
- Kalc, Aleksej:** *Migration Movements in Goriška in the Time of Aleksandrinke. From Slovenia to Egypt: Aleksandrinke's Trans-Mediterranean Domestic Workers' Migration and National Imagination* (ur. Mirjam Milharčič-Hladnik). Göttingen: V&R Unipress, cop. 2015, str. 49–71.
- Keber, Katarina:** *Čas kolere: epidemije kolere na Kranjskem v 19. stoletju*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2007.
- Kiple, Kenneth F. (ur.):** *The Cambridge World History of Human Disease*. Cambridge; New York; Melbourne: Cambridge University Press, 1999.
- Komac, Miran:** Migracijski procesi v Furlaniji-Juljski krajini s posebnim ozirom na Beneške Slovence.
- Luchitta, Alberto:** *La Camera di Commercio di Gorizia 1850–2000: uomini e lavoro in 150 anni di storia*. Gorizia: Libreria Editrice Goriziana, 2001.
- Marušič, Branko:** Prispevki k poznavanju gospodarskih razmer na Goriškem v 19. in v začetku 20. stoletja. *Aleksandrinke* (ur. Darja Skrt). Nova Gorica: Goriški muzej, 2014, str. 59–72.
- Montanari, Massimo:** *Lakota in izobilje: zgodovina prehranjevanja v Evropi*. Ljubljana: Založba / *cf., 1998.
- Muznik, Anton:** *Goriško podnebje = Clima Goritiense*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino medicine Medicinske fakultete: Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, 2000.
- Plahuta, Slavica:** *Prehrana na Goriškem. Prehrana na Goriškem* (ur. Slavica Plahuta, Vesna Ličer). Nova Gorica: Goriški muzej, 2002, str. 7–129.
- Rutar, Simon:** *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*. Nova Gorica: Jutro, 1997.
- Stres, Peter:** Oris kolonata v slovenskem delu dežele Goriško-Gradiščanske do konca prve svetovne vojne. *Goriški letnik: zbornik Goriškega muzeja*, št. 12/14. Nova Gorica: Goriški muzej, 1987, str. 175–203.
- Škrobonja, Ante (ur.):** *Epidemične bolezni v Istri v 19. in 20. stoletju*. Koper: Histria Editiones, 2010.
- Valenčič, Vlado:** *Kulturne rastline. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: [enciklopedična obravnava po panogah]. Zgodovina agrarnih panog. Zv. 1, Agrarno gospodarstvo* (ur. Pavle Blaznik, Grafenauer Bogo, Sergij Vilfan). Ljubljana: DZS, 1970, str. 251–272.

Zusammenfassung

„TOCHTER DES HUNGERS UND MUTTER DER GEISTESKRANKHEIT“

*Die Krankheit Pellagra und ihre Bekämpfung
im Kronland Görz und Gradisca zur Zeit
Österreich-Ungarns*

In Görz und Gradisca war zur Zeit Österreich-Ungarns die Krankheit Pellagra eines der Spezifika, das für die arme Bevölkerung im friulanischen Teil des Landes kennzeichnend war. Es handelte sich um eine durch Niazin-Mangel verursachte Krankheit, eine Folge der übermäßigen und einseitigen Ernährung, die auf Mais basierte. Folgen der Erkrankung waren Diarrhöe, Dermatitis, Demenz, psychische Störungen und, falls sie nicht behandelt wurde, auch der Tod. Wegen ihrer großen Verbreitung in den Unterschichten der Bevölkerung bekam sie auch den Namen „Krankheit der Armen“. Sie war eine Folge der Ausrichtung auf eine monokulturelle Landwirtschaft, da sich die Grundbesitzer und damit in weiterer Folge ein großer Teil der Bauern in den Massenanbau von Mais für den Export orientierten. Aufgrund der einseitigen Ernährung – eine Folge sowohl des hohen Anteils an Mais an den lokalen Anbauflächen als auch des Mangels an finanziellen Mitteln, mit denen die arme Bevölkerung die Bestandteile für die Zubereitung eines vielfältigeren Speiseplans hätte kaufen können – entwickelte sich Pellagra in den achtziger Jahren des 19. Jahrhunderts zu einer Epidemie, die den Tod mehrerer hundert Menschen, vor allem Frauen und Kinder, verursachte. Die ländliche Bevölkerung konnte sich nicht selber aus ihrem Würgegriff befreien, da ihr neben dem Mangel an abwechslungsreicher Ernährung auch der Ärztemangel in Friaul, die schlechte Ausbildung sowie unzureichende finanzielle Mittel, um sich Krankenpflege, Medikamente und andere Nahrungsmittel leisten zu können, hart zusetzten. Die lokalen Behörden nahmen die Krankheit als erste in Angriff, konnten jedoch allein keine Veränderungen erzielen und sandten, gemeinsam mit der Presse, Hilferufe an die Landesbehörden in Görz und die Staatsbehörden in Wien. Die Unterstützung der Landes- und Staatsbehörden ergänzte einander und durch finanzielle Hilfen, die Organisation öffentlicher Küchen, ärztliche Versorgung

und öffentliche Aufrufe gelang es, die Verbreitung der Krankheit zumindest teilweise zu stoppen und den Kranken zu helfen. Dennoch konnten diese Initiativen die Krankheit bis zum Ersten Weltkrieg nicht ausrotten. Den Behörden gelang es nicht, ausreichende materielle und finanzielle Mittel für den endgültigen Erfolg zu sammeln. Das größte Problem war das Fehlen einer eigenen Heilanstalt ausschließlich für Pellagra-Kranke. Trotz zahlreicher Aufrufe und Ideen, die in die Anfänge der achtziger Jahre des 19. Jahrhunderts reichten, wurde eine solche Anstalt nie gebaut.

Schlagwörter: Pellagra, Görz und Gradisca, Krankheiten, Kolone, Österreich-Ungarn